

БОЛГАРИЯ ТА УКРАЇНА В УМОВАХ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ, АВТОРИТАРНИХ І ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ

П. Ст. Петков

ЗА ПЕРИОДИЗАЦІЯТА НА НОВАТА ІСТОРІЯ НА БЪЛГАРИЯ

Едно от предизвикателствата на започналото ХХІ столетие и новото, трето хилядолетие след Р. Хр., колкото и неочаквано да се струва на мнозина, ще бъде отношението към огромния исторически товар, който човечеството носи със себе си и който (за жалост на ентузиазирани експериментатори) не може просто да бъде изхвърлен някъде по пътя. Напоследък стана като че ли мода (всъщност проява на неособено висока просветеност) да се говори, че Балканите (значи и България) са излишно обременени от история. Следвайки същата странна, но днес модерна логика, новите учебници по история (която до неотдавна се зовеше дори „отечествена“) вече се наричат „История и цивилизация“, т. е. ние и другите или ние сред другите. Няма спор, че трябва да познаваме световната история и да търсим себе си на историческия фон на общоевропейското и световното. Но дали в този оправдан стремеж неоправдано и необосновано не подценяваме и пренебрегваме сериозното отношение към отечествената си история и към цивилизационните ценности, които ние сме създали, опазили и разпространили? Следващите размишления идат да илюстрират и аргументират разбирането ми, че съществуват важни и принципни въпроси, свързани с недалечното ни минало, които са решени еднозначно и по-скоро са наложени или традиционно възприети, отколкото научно аргументирани.

Един от тези принципни въпроси е този за *периодизацията на новата българска история*. През последните три-четири десетилетия на ХХ век беше възприета периодизация, която най-общо следва схемата: начало на прехода към Новото време – първите години на ХVІІІ век¹ (макар че и до днес някои, и то не само литературни историци, продължават да периодизират по мариндриновски от Паисий, т. е. от средата на ХVІІІ в.)²; край на прехода, който почти всички романтично обозначават като Българско възраждане³, и начало на следосвободенската нова история – 1878 г. за българските земи, получили самостоятелност по договорите от 1878 г.; важна междинна, но не крайна хронологическа граница на новата история – краят на войните за национално обединение (1912–1918)⁴; последен период от новата история на България – 1919–1944 г. Естествено, не всички историци и не без уговорки и отклонения се придържат към тази периодизация. Но на нея са подчинени основните и частните изследвания, научно-популярната и учебникарската историческа литература и до, и след „Голямата промяна“ на 10 ноември 1989 г.

Това изложение има няколко конкретни цели: 1) да посочи слабостите и най-вече липсата на ясни и постоянно следвани научни критерии на наложената досега периодизация на новата българска история; 2) да аргументира авторовото мнение по повдигнатите въпроси; 3) да предизвика научна дискусия по темата, и то не с цел постигане на общо и „правилно“ становище на историческата наука в началото на XXI век, а за да се представят и да бъдат популяризирани различни аргументирани гледища по въпросите на периодизацията, изградени на основата на предварително заявени и научно защитими критерии.

За началото и края на т. нар. Българско възраждане

В някои съвременни историографски обзори с основание се напомня фактът, че периодизацията на т.нар. Българско възраждане „изглежда различно в зависимост от наблюдаваната област“⁵. Но от друга страна, историческата наука винаги се е стремяла към една обща, макар и условна периодизация на епохата, позволяваща подреждането и осмислянето на историческите процеси. Според възприетата днес периодизация долната хронологическа граница на Българското възраждане, т.е. на новата българска история, се поставя условно в началото на XVIII в., а горната се свързва с възстановяването на българската държава в резултат на Руско-турската война (1877–1878) и сключените след нея два международни договора – Санстефанския и Берлинския⁶. Тази периодизация е възприета както в научната литература, така и в научно-популярната, тя е наложена и в учебниците по история на България.

Например авторите на том шести от многотомната „История на България“ подчертават „съдбоносното историческо значение на Руско-турската освободителна война 1877–1878 г., в резултат на която българската държава отново възкръсва от пепелищата на султанското мракобесие, заемайки своето място на европейската политическа карта“⁷. Според акад. Хр. Христов, написал частта „Руско-турската война и освобождението на България“, Санстефанският договор „осигурявал политическо освобождение на България, а чрез това и премахване на господстващата феодална система“, докато Берлинския той определя като „реакционен мирен договор, с чиито постановления българският и другите балкански народи не са могли да се примирят“⁸. Следователно, като историческо събитие, определящо горната граница на Възраждането, се визира Освободителната война и по-конкретно Санстефанският прелиминарен договор от 19.II/3.III. 1878 г. Независимо от това, че войната от 1877–1878 г. се отнася към последната фаза на Възраждането, а с нейния „победоносен завършек... започва нов период в историята на България“, том седми от многотомния академичен труд начева с изложение за т.нар. Временно руско управление (1877–1879 г.), т. е. отново се разглеждат проблеми, свързани с войната⁹.

Един от най-авторитетните изследователи на възрожденската епоха – проф. Н. Генчев – също се придържа към изложената по-горе периодизация. Като прави критичен преглед на различните мнения в българската историческа литература относно началната и крайната граница на Българското възраждане, Н. Генчев аргументира своето становище по този важен въпрос. Според него „долната граница на Българското възраждане условно би могла да бъде отнесена към *началото на XVIII в.*, време, когато се проявява отчетливо цялата съвкупност от исторически явления и процеси, достатъчни по своята качествено нова социална същност да обозначат един нов период в българската история, различен от предходния“. Определянето на горната граница на Българското възраждане според същия автор „е сравнително по-лесно, тъй като тя се обозначава от едно събитие, което има силата на обществен преврат... – *освобождение*“

нието на България през 1878 г.“. Прави се уточнението, че „Възраждането завършва през 1878 г. само за земите, които бяха освободени от турска власт. Възрожденските процеси (стопански, социални, а особено и специално националните, политическите и културно-духовните) продължават да се развиват или доразвиват в една или друга степен в онези български земи (Македония, Източна и Егейска Тракия, Северна Добруджа и Западните покрайнини), които останаха под чужда власт“¹⁰. Позовавам се на това издание, не само защото е едно от най-популярните, но и затова, че неговото съдържание без промени е включено в новата тритомна „История на България“¹¹. Очевидно е, макар досега да не е изтъквано, че за определянето на долната граница на Възраждането се има предвид *българската обществена активност* – икономическа, политическа, културна, а не *чуждата спрямо българите*, – докато за горна граница се визира едно конкретно събитие – Руско-турската война (1877–1878), в която българите в най-добрия случай са съучастници и потърпевши.

В края на 80-те и през 90-те години на ХХ в. тезата, че Българското възраждане завършва с „освобождението на България през 1878 г.“ стана общоприета от историческата наука, независимо от различните критерии: при определянето на долната хронологическа граница – *българската активност*, а при фиксирането на горната – *решенията на Великите сили по българския въпрос*, отразени в Санстефанския и Берлинския договор. Ето няколко конкретни примера.

В последната част на книгата си „Векът на българското духовно възраждане“ Р. Гаврилова заключава, че „през 1878 г. българите са освободени от османското владичество. Българската държава се възстановява, макар и с условия, макар и не в цялата си етническа територия. Българската нация намира не само своята самоличност в своята държава, но и международно признание за равностойност. Тя вече не трябва да доказва своето право на съществуване. От тази гледна точка Българското възраждане като процес на национално утвърждаване е приключен“¹².

Проф. К. Косев застъпва същата теза в обнародваната през 1993 г. еднотомна „История на България“. В последния параграф на частта, разглеждаща българската история през Възраждането, озаглавен „Възстановяване на българската държава“, той приема за крайна граница на Възраждането 1878 г., тъй като „на 3 март 1878 г. е подписан Санстефанският мирен договор, според който се възстановява българската държава“¹³. Интересното в това издание е, че следващият дял – „Голямото начало на малкото княжество“, написан от проф. А. Пантев, започва също с параграф за Руско-турската война от 1877–1878 г. Според автора повратното събитие също е Санстефанският договор, който освен че създава нова държава, представлява „приблизително сливане на двете области, формулирани по етнически и езиков признак още на конференцията през 1876 г.“¹⁴. А. Пантев приема, че като „държавнотериториална формация“ Санстефанска България съществува само няколко месеца. Временното руско управление според него е „съзидателно, а в някои отношения и спасително управление на руската администрация в България“. Направено е важно уточнение, че „от времената на април 1876 г. нататък никога българската държавно-политическа съдба не е зависела толкова пряко и много от самите българи, както на дебатите на учредителите в Търново на онзи паметен ден на 10 февруари 1879 г.“¹⁵.

В популярната „Кратка история на българския народ“ от Ив. Лазаров, Пл. Павлов, Ив. Тютюнджиев и М. Палангурски напълно е възприета тезата, залегнала в „Българско възраждане“ на Н. Генчев. За горна граница на възрожденската епоха се приема „руско-турската освободителна война 1877–1878 г.“ и по-конкретно „Санстефанският мирен договор“, с който според авторите се възстановява българската държава. Твърди

се, че „освобождението на България било постигнато чрез Руско-турската война. След близо петвековно национално, религиозно, икономическо и културно потисничество се възстановила българската държава“¹⁶. Следващият дял от историята на България, определен като „България в новото време (1878–1944)“, започва с параграф за „Временно руско управление“, последван от друг за „Берлинския конгрес“, т.е. все събития и процеси, свързани с войната от 1877–1878 г.¹⁷

По-различна е периодизацията на новата българска история в книгата на Пл. Цветков „България и Балканите от най-стари времена до наши дни“. Неслучайно вторият том започва с част, озаглавена „Възраждане на българската държава“, която хронологически обхваща периода от създаването на Българската екзархия през 1870 г. насетне. Пл. Цветков категорично не подкрепя тезата, че „освобождението на България“ е означено със Санстефанския договор. За него край на Възраждането и начало на новата (възстановената) българска държавност поставя Берлинският договор¹⁸. Според автора „свикването на Учредителното събрание в Търново на 22 февруари 1879 г. е в същността си възвръщане на върховната власт в ръцете на българите. С други думи, крайно ограничената политическа автономия в лицето на Българската екзархия се издига до равнището на национален суверенитет, осъществяван от специално упълномощени представители на българския народ“¹⁹.

Споделяйки в общи линии гледището на Н. Генчев, авторът на лекционния курс „Българското възраждане“ Пл. Митев приема за горна граница на епохата „Освободителната война“: за земите, включени в Княжество България – Берлинският договор от 1/13 юли 1878 г., „Съединението – за Източна Румелия“, „Балканските войни от 1912–1913 г. – за Македония и Източна Тракия“²⁰.

В своята „История на Българското възраждане“ Ив. Стоянов уточнява, че различията в мненията на историците за крайната граница на Българското възраждане произлизат най-вече от „различното съдържание, което изследователите влагат в понятието възраждане“. Авторът се солидаризира напълно с гледната точка на Н. Генчев по този въпрос. Според него крайна граница на Възраждането е Руско-турската война от 1877–1878 г., „но това се отнася само за освободените земи; възрожденските процеси продължават да се развиват, макар и с различна интензивност, в останалите под чуждо владичество български територии – Северна Добруджа, Нишко, Пиротско и Вранско, Македония, Западна и Източна Тракия, чак до края на Първата световна война“²¹.

Тезата, че Българското възраждане завършва с договорите, подписани след Руско-турската война (1877–1878), е възприета и в най-новите учебници по история на България за горния училищен курс.

В учебника по история за 11 клас на средните общообразователни училища на издателство „Анубис“ Р. Гаврилова аргументира своето мнение относно крайната граница на възрожденската епоха: „Подписаният в Сан Стефано предварителен мирен договор надхвърлил и най-смелите мечти на българите. Той признавал създаването на българска държава в нейните етнически граници. Макар и зависими от Турция, българите получавали свое правителство и право на собствена войска... Всички територии, населени от българи, ставали свободни. Този успех на руската политика и създаването на силна славянска държава в центъра на Балканския полуостров обаче предизвикали единодушното недоволство както на Западните сили, така и на балканските съседи... Германският канцлер Бисмарк поканил спорещите страни в Берлин за намиране на изход от положението“²². За разлика от повечето други издания тук следващият дял V, озаглавен „Новата българска история“, започва с урок „Полагането на основите“, в който първа точка е „Берлинският договор“²³.

В учебника по история за XI клас на издателство „Просвета“ има обособен раздел „Периодизация на българската история“, в който К. Косев отбелязва: „Българското възраждане е един от най-светлите периоди в нашето минало – преход от средновековието към новото време. Първите признаци на възрожденския процес се забелязват още към края на XVII в. главно в сферата на стопанския живот... В историографията почти единодушно за долна граница на възрожденската епоха се приема началото на XVIII в. Тази граница не се свързва с конкретни събития, поради което има до голяма степен условен характер и само маркира една нова тенденция в историческия процес... За горна граница на Възраждането обикновено се приема Освобождението и възстановяването на българската национална държава през 1878 г. Според някои историци обаче възрожденският процес продължава и след това – чак до Балканската война през 1912 г., но обхваща българските етнически територии извън пределите на възстановената държава (Тракия, Родопската област и Македония). Руско-турската война 1877–1878 г. поставя нова разграничителна линия в историческия живот на българската нация и се разглежда като начална точка на свободното държавно развитие – в политически, икономически и културен план. Войната е същият водораздел и в историята на другите балкански народи и държави“²⁴. К. Косев е категоричен, че „независимо от всичките му условности и оспорвания Санстефанският договор бележи началото на нова епоха в българската история. След петвековно забвение българската държава възкръсва из пепелищата на султанското мракобесие, за да заеме отново своето място върху политическата карта на Европа. Руско-турската война увенчава с победа делото на българската национална революция, поради което основателно се преценява като освободителна“. Признава се, че „Санстефанският договор не е окончателен, а прелиминарен, т.е. предварителен или временен. За да получи официално международно признание, той трябвало да бъде съгласуван с другите заинтересовани велики сили и одобрен от тях“²⁵. И тук следващият дял „България в ново и най-ново време“ започва с Временното руско управление (с. 269).

Не е по-различна периодизацията на възрожденската епоха и в другия широко разпространен учебник по история на България за 11 клас. Според П. Митев „с началото на XVIII в. настъпва нова епоха в историческото развитие на българите – Българското възраждане. Нейната същност е българският преход от Средновековието към Новото време... През 1878 г. България се възражда за държавен живот в един нов свят – отишлата далеч напред в модерното си развитие Европа“²⁶. Авторът също поддържа тезата, че горната хронологическа граница на Възраждането е свързана с руско-турския прелиминарен мирен договор от 19.II/3.III.1878 г., тъй като „по силата на Санстефанския договор Турция... приемала създаването на трибутарно българско княжество. Границите на бъдещата българска държава съпадали с признатите от Цариградската посланическа конференция етнически граници на българската възрожденска нация. Заради участието си във войната Румъния получавала Северна Добруджа, а Сърбия – Нишко, Пиротско и Вранско“²⁷. По-нататък П. Митев разглежда накратко работата на Берлинския конгрес. Обоснова е изводът, че „решенията на великите сили в Берлин всъщност обезсмислили дълголетните политически борби на българския народ и заложили нови, твърде болезнени противоречия“²⁸. И в тази „История на България“ следва урок за Временното руско управление, в който има обособени части „Руско-турската освободителна война и българският въпрос“ и отново „Санстефански мирен договор“ и „Берлински конгрес“, в които Ст. Трифонов по-точно е посочил териториите, преминали към съседни държави по силата на двата договора²⁹. По отношение на горната граница на Възраждането се открива известно противоречие: веднъж се приема, че

ролята на такава изиграва Санстефанският договор, а в следващия дял се твърди, че това е Берлинският договор – „този важен международен акт санкционира и утвърждава появата на българската държава“ (с. 275).

По-скоро като изключение, потвърждаващо правилото, трябва да се разглежда опитът да се разчупи периодизационната схема в един от най-новите учебници по история и цивилизация за XI клас, издаден от ИК „Кръгзор“ през 2002 г. Макар и тук да е възприето принципното разделяне на новата история до Руско-турската освободителна война (1877–1878) и след това, в последните урочни единици на частта, посветена на доосвободенската история (наречена тук „Начало на Новата история на България“), ясно се казва, че „също като Санстефанския, и договърът от 1/13 юли 1878 г. предоставя на българския народ правото сам да си избере княз (чл. 3) и да изработи основен закон – Органически устав (чл. 4), с което *сам да постави началото на държавната си нова история*“³⁰.

Направеният кратък преглед на съвременната историческа литература по въпроса за горната граница на Българското възраждане показва, че повечето автори посочват като такава годината 1878, защото тогава според тях се възстановява българската държава. Някои приемат като разграничаващо събитие Санстефанския договор, други – Берлинския. Но тук възниква важният и принципен въпрос: *как и кога се възстановява държавността?* Когато външни сили постановят създаването и признаят новата държава или когато тя сама се конституира и започне да се самоуправлява (аналогичен е въпросът за основаването на българската държава през VII в.): *Въпросът е има ли българска държава през 1878 г.? И този проблем е колкото теоретико-методологически, толкова и конкретно-исторически.*

Според мен Временното руско окупационно управление (ВРОУ) не е българска държавност, *тя започва едва с Учредителното събрание (февруари–април 1879 г.) и с избора и встъпването в длъжност на първия княз на България Александър I след полагането на клетва пред Първото велико народно събрание на 26 юни 1879 г.*³¹. Неслучайно в заседанието на Учредителното събрание от 26 март 1879 г. д-р К. Стоилов заявява: „Този трактат (Берлинският – б. а., П. П.) казва, че Българското княжество влиза в упражнението на своята автономия след избирането на княза; *то ще да каже, че догде да си изберем княз, ние се считаме още като една турска провинция, окупирана от една победоносна войска* (к. а. П. П.). Искаме ли да захванем нашата автономия, то ние трябва да прибързаем да си изберем княз, до толкози повече като по този същия трактат на 3 май нашите освободители трябва да оставят отечеството ни“³².

Годината 1879 в същия смисъл е етапна историческа граница и за Източна Румелия: приет е Органически устав, назначен е първият генерал-губернатор, избрано е Областно събрание, доказан е българският характер на автономната област и управлението ѝ е поето предимно от българи³³.

1879 г. е повратна и за Северна Добруджа, предадена от Русия на Румъния по Санстефанския договор, и то не заради участието на Румъния във войната, а като компенсация за отнетата в полза на Русия бивша румънска територия Южна Бесарабия³⁴. До 1879 г. се запазва българското църковно управление в областта, но на 12.X.1879 г. Доростоло-Червенският екзархийски митрополит Григорий е принуден да отпрати последното си пастирско послание до „свещениците и населението на Тулча и цяла Добруджа“, след което е установена румънска духовна власт в Северна Добруджа³⁵. За българските области Нишко и Пиротско, признати за неразделна част от Българската екзархия със султанския ферман от 27.II.1870 г., 1879 г. също е повратна, а в Македония именно през пролетта на 1879 г. приключва с неуспех опитът за освобождение и присъединяване към свободните български земи – Кресненско-Разложкото въстание³⁶.

Първата част от Новата история на България (т. нар. Възраждане) приключва преждременно и окончателно след 1878–1879 г. в земите, населени с българи, които попадат в границите на Румъния и Сърбия. Там българщината (ако на Възраждането се гледа като на националноутвърждаващ процес) през следващите години е грубо потъпкана, тя тлее, докато не е заличена почти напълно под целенасочения многогодишен натиск на новите им власти и пред разочарованите, но пасивни погледи на управляващите в Княжество България. В този смисъл е недостатъчно аргументирано твърдението на някои автори, че възрожденските процеси продължават да се развиват и след 1878 г. в Северна Добруджа, Нишко и Пиротско. Логичен е въпросът: след като до 1918 г. продължават възрожденските процеси в Северна Добруджа, макар и под румънска власт, защо те не продължават и след 1918 г.? Точно в тази година ли (и то при положение, че по време на Първата световна война Добруджа е освободена от българската армия), веднага с повторното навлизане на румънски войски и администрация възрожденските процеси там изведнъж замират, изчезват?

Възражението ми срещу поставянето на горната граница на Възраждането през 1878 г. (независимо дали се има предвид Санстефанският или Берлинският договор) е обосновано с научната непригодност на критерия, който се прилага. Вместо периодизацията на отечествената ни история да изхожда от промените в българското общество и от активността на самите българи, в този конкретен случай очевидно се имат предвид макар и важни за българите решения на чужди държави и сили. Съгласно изборния от мен критерий – *българската активност, а не чуждата спрямо българите* – след провалянето на Цариградската конференция през 1876 г. (провокирана в значителна степен от българското въстание през пролетта на 1876 г.) до Учредителното събрание (1879) българската активност не само че не е водеща и определяща за хода на историческото развитие, но в значителна степен е подчинена на редица външни фактори. Голямата самостоятелна намеса на българите е веднъж през 1876 г. (и то не само чрез въстанието, но и с политическата активност след него)³⁷ и втори път – през учредителната за новата българска държавност 1879 г.³⁸.

В противен случай, т.е. ако продължаваме да твърдим, че краят на Възраждането е договорът, подписан от Великите сили в Берлин през юли 1878 г., или предварителният руско-турски мир от 19.II.1878 г., ще трябва да приемем, че краят на един дълъг период от българската история, започнал в началото на XVIII в. като всестранно обновление от самите българи, е отбелязан от въздъщите Велики сили с едно политическо по характера си решение по българския въпрос. Ако продължим да поставяме Временното руско окупационно управление (ВРОУ – 1877–1879) в началото на следващия период от българската история, то това ще означава, че приемаме за истинно твърдението, че външни сили (все едно с какви мотиви и цели) са възстановявали българската държавност след почти пет века прекъсване. Двете твърдения (първо – че краят на Българското възраждане е един от двата международни договора от 1878 г., в които българската страна не е представена, и второ – че началото на следващия голям исторически период в българската история започва с ВРОУ), възприети от българската историография, водят до неудобното, но аргументирано заключение, че както финалът на Българското възраждане, така и началото на следващия период са поставили не българите, а Великите сили; учреденото от тях Княжество България, т.е. възстановената или новата българска държава е функция и резултат повече от развитието на международните отношения по Източния въпрос, отколкото от държавосъзидателната воля на самите българи. Този извод обективно следва от сега възприетата периодизация, но подобно внушение не би било възможно, ако критерият за определянето на горната граница на възрожденската

епоха беше свързан с българската държавоучредителна активност. При това самите Велики сили, вземайки политическото решение за създаване на самостоятелна българска държава, все пак са предоставили значителни права на българския народ за нейното конституиране, гарантирайки категорично възможността му да изработи самостоятелно основния закон на Княжеството (чл. 4 от Берлинския договор) и да си избере княз, т.е. държавен глава (чл. 3), както и става в хода на Учредителното и Първото велико народно събрание (1879).

За горната граница на новата българска история и за началото на най-новата история на България

Това безспорно е дискуссионен въпрос, но дебатирането по него отново трябва да е предшествано от уточняване на критерия (критериите) за периодизиране.

Относно периодизацията на новата българска история след възстановяването на държавата в разглежданите учебници се наблюдават и сходства, и различия. Например във всички цитирани издания, публикувани през последните години, се отчита преломното значение на войните за национално обединение (1912–1918) и тези драматични събития са посочени като важна вътрешна периодизационна граница. Но нито един автор или колектив не е оспорил основанията, поради които 1944, а не 1918–1919 г. се приема за горна граница на новата история на България. И в учебниците от 1996 г. (преиздадени през следващите години), и в последните от 2001–2002 г. за горна граница на новата история на България и за начало на най-новата се сочи годината 1944 (при това, в повечето учебници горната граница на новата история и началото на съвременната категорично се свързват с датата 9 септември 1944 г.)³⁹, макар не навсякъде да е обяснено какви са научните аргументи и основания именно тази дата да бъде толкова ярка разделителна граница между две епохи в българската история⁴⁰.

В два от разглежданите учебници – на издателство „Просвета“ и на издателство „Анубис“ от 1996 г. новата история на България след 1878 г. и най-новата – от 1944 г. до края на XX век, са обединени в един раздел „България в ново и най-ново време“, което най-малкото оставя без отговор въпроса „Българското възраждане част от новата или от средновековната българска история е, след като не е включено в раздела за новата българска история?“⁴¹. Подобно обединяване на периода от Освобождението до наши дни откриваме и в най-новите учебници, в някои от които този временен отрязък е обозначен като „съвременна история на България“⁴² или като „модерното време на българите“⁴³. Някои авторски колективи все пак са отделили периода след 1944 г. в самостоятелен раздел „Съвременна българска история“⁴⁴, което е и по-коректно към историческата истина, и по-близо до съвременното състояние на българската историческа наука.

Според мен горната граница на новата българска история трябва да се свърже с края на войните за национално обединение (1918–1919), а като основни аргументи в подкрепа на тази теза могат да се посочат: крахът на усилията за постигане на национално обединение и за осъществяване на възрожденския обществен идеал след края на трите войни с тази цел (1912–1919)⁴⁵; продължителната икономическа и политическа следвоенна криза, която променя съществено както политическата система, така и трайните нагласи и настроения в българското общество; появата на нови политически сили с крайно радикални леви и десни идеологии след 1919 г.; смяната на държавния глава с изключително различна персона (при това за първи път не според действащата конституция от 1879 г.); новите идеи и експерименти както в икономиката – например в управлението на стопанството (все по-активната намеса на държавата), така и в развитието на политическите идеи (появата на авторитарни и тоталитарни идеи и организации).

Съществуват аргументи, позволяващи да се оспорва научната обосновааност на сега възприетата (впрочем също наложена) горна граница на новата българска история – 1944 г. Ако се приложи не партийно-политически мотивиран, а научен критерий и най-вече ако се освободим от идеологически и други предубеждения, ще видим, че през 1944 г. не се случват исторически факти и не започват исторически процеси, които да дават сериозни основания именно тази година да бъде обявена за начало на нова епоха в българската история. Много от „новите“ исторически явления след 1944 г. се появяват още в периода между двете световни войни – държавната намеса в икономиката, кооперирането в селското стопанство, масовата идеологизация и създаването на казионни организации и много други⁴⁶. Безспорен факт е, че 1944 г. е вътрешна периодизационна граница в българската история, но началото на най-новата история на България трябва да се отнесе доста по-рано от датата на поредната външна окупация на България от чужди войски и последвалата я радикална вътрешнополитическа промяна (впрочем външна военна окупация и свързаните с нея ограничения на националния суверенитет България е принудена да преживее и след Първата световна война по силата на тайните текстове на Солунското примирие от 1918 г.)⁴⁷. Ако критериите за периодизиране са по-сериозни и визират например смяната на политическата система, то именно след 1918–1919 г. и особено след 1934 г. политическата система започва качествено да се различава от довоенната и дори от тази по време на войните от 1912–1918 г. Същият извод се налага при прилагането на един наглед частен критерий – смяната на поколенията политици и управници – новото поколение идва именно след края на Първата световна война и в личността на монарха, и в повечето партии и нови политически формирования.

Има и още нещо, което винаги ме е карало да мисля, че след 1919 г. България и българското общество вече не са същите, че започва съществена и дълбока промяна. Това е огромният духовен срив, последвал крушението на националните идеали и пропилването на колосалните усилия на народа и войската за постигането им с цената на големи и трудно прежалими жертви. Ако погледнем от тази конкретна гледна точка – какви перспективи за бъдещо развитие формулира самото българско общество (а не другите за него), – ще видим, че през 1919 г. покрусата и неверието в скорошно подобрене са много по-големи и всеобхватни, отколкото през 1944 г. Докато промяната през 1944 г. се приема от непреобладаващата част на българското общество с надеждата, че икономическият живот и политическата система се променят за добро, то последствията от крушенията във войните през 1918–1919 г. и през следващите години се възприемат от значителна част на българското общество като начало на нов, съществено различен и очаквано тежък период.

¹ Паскалева, В. Предпоставки и наченки на Ранното българско възраждане. – Исторически преглед, 1978, кн. 2, 83–98; Генчев, Н. Българско възраждане. III изд. С., 1988, с. 7.

² Грънчаров, Ст. Балканският свят. С., 2001, 533–540.

³ За приложимостта на понятието „Българско възраждане“ и други терминологични и принципни уточнения в: Петков, П. Ст. За горната хронологическа граница и за понятието „Българско възраждане“. – История, 2001, № 2–3, 55–67; Фило-фобският комплекс, или за главното и второстепенното в българската външнополитическа ориентация през XIX век. – Участие, 1996, № 3–4, 7–9; За „демократизма“ на българите. – Епохи, 1999, кн. 1–2, 85–104; Отново по въпроса за партиите в България след Освобождението. – В: Другият в историята. Сборник материали от научна конференция 7–9 май 1992. (Под ред. на проф. П. Ангелов и проф. М. Лалков). Кюстендил, 1996, 82–98; За ползата от историята днес. – Наука, год. XI, 2001, кн. 6, 51–54. Същите статии в книгите ми: Петков, П. Ст. Историята като полифония. Изследвания по нова история на България (От Българската завеса 1835 г. до Крайовския договор 1940 г.).

- В. Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2005, с. 41 и сл.; Преди сто и повече години. Изследвания и очерци по нова история на България. В. Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2009, с. 86 и сл.
- ⁴ История на България. Т. 8. България 1903–1918. Културно развитие 1878–1918. С., БАН, 1999.
- ⁵ Даскалов, Р. Как се мисли Българското възраждане. С., 2002, 159–160.
- ⁶ Петков, П. Ст. За горната хронологическа граница..., 55–67.
- ⁷ История на България, Т. 6. С., БАН, 1987, с. 21.
- ⁸ Пак там, с. 467, 476.
- ⁹ История на България, Т. 7. С., БАН, 1991, с. 13, 23 и сл.
- ¹⁰ Генчев, Н. Българско възраждане. III изд. С., 1988, 7–8.
- ¹¹ История на България в три тома. Т. 2. С., 1999, 293–295.
- ¹² Гаврилова, Р. Векът на българското духовно възраждане. С., 1992, с. 94.
- ¹³ История на България през погледа на историците Иван Божилов, Вера Мутафчиева, Константин Косев, Андрей Пантев, Стойчо Грънчаров. С., 1993, 380–381.
- ¹⁴ Пак там, с. 387, 403.
- ¹⁵ Пак там, с. 408, 410, 412.
- ¹⁶ Лазаров, Ив., Пл. Павлов, Ив. Тютюнджиев, М. Палангурски. Кратка история на българския народ. С., 1993, 177–178.
- ¹⁷ Пак там, 179–181.
- ¹⁸ Цветков, Пл. България и Балканите от най-стари времена до наши дни. Т. 2. Съвременна България. С., 1996, 39–45.
- ¹⁹ Пак там, с. 48.
- ²⁰ Митев, Пл. Българското възраждане. Лекционен курс. С., 1999, 9–10.
- ²¹ Стоянов, Ив. История на Българското възраждане. В. Търново, 1999, с. 45.
- ²² История на България за 11 клас на средните общообразователни училища. С., „Анубис“, 1999, с. 240.
- ²³ Пак там, с. 252.
- ²⁴ История на България за 11 клас на средните общообразователни училища. С., „Просвета“, 1999, 10–11.
- ²⁵ Пак там, с. 267.
- ²⁶ История на България за 11 клас на средните общообразователни училища. С., „Отворено общество“, 1996; С., „Планета 3“, 1999, 6–7.
- ²⁷ Пак там, с. 252.
- ²⁸ Пак там, с. 253.
- ²⁹ Пак там, 272–275.
- ³⁰ История и цивилизация. Учебник за задължителна и профилирана подготовка за единайсети клас. С., „Кръгзор“, 2002, с. 234. (Автор на урок № 41 „Възстановяване на българската държава. Руско-турската война 1877–1878 г.“ е Петко Ст. Петков).
- ³¹ Петков, П. Ст. Българският проект за конституция от 1879 г. (Към историята на идеите за идеите за политическо управление през 70-те години на XIX в.). – Истор. преглед, 2000, кн. 3–4, 56–77.
- ³² Дневници на Народното събрание. Търново, 1879, с. 91.
- ³³ Стателова, Е. Източна Румелия (1879–1885). Икономика, политика, култура. С., 1983.
- ³⁴ Извори за историята на Добруджа 1878–1919. Т. 1. Съст.: Ж. Попов, К. Пенчиков, П. Тодоров. С., 1992, док. № 10 (Из Санстефанския прелиминарен мирен договор, чл. 19 а), 20–21.
- ³⁵ Петков, П. Ст. Българската православна църква и откъсването на Северна Добруджа от диоцеза на Екзархията (1877–1879). – В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Т. 7. В. Търново, 2000, 343–356.
- ³⁶ Дойнов, Д. Кресненско-Разложкото въстание 1878–1879. С., БАН, 1979.
- ³⁷ Неслучайно в емигрантските вестници от 1876–1877 г. се прокарва идеята за „начало на Българското възраждане“ заради превръщането на българския въпрос в централен за Великите сили и предстоящото начало на Руско-турската война. – Български глас, бр. 46, 30. IV. 1877; г. II, бр. 9, 13. VIII. 1877; Петков, П. Ст. Идеи за държавно устройство и управление в българското общество 1856–1879 г. В. Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2003, 75–89.
- ³⁸ Тук ще отделя няколко реда на заядливата бележка в иначе интересната книга на Р. Даскалов „Как се мисли Българското възраждане“ (С., 2002, с. 155, 163), издаваща неоправданото високомерно-пренебрежително отношение на автора към тезата ми за горната хронологическа граница на преддържавната нова история, която той неаргументирано заклеява като „формалистичен опит“. Вместо да коментира принципния въпрос, поставен от мен, Р. Даскалов го обявява за „дреболия“ и ярко демонстрира нежеланието си да прочете и осмисли целия текст – той пламенно ме критикува, задето съм пледирал горната граница да е свързана с „възцаряването на Батенберг“, с което показва, че не познава

и не разбира идеята ми, а и пренебрегва много съществени подробности от българската история (например тази, че български княз Батенберг няма, първият княз на България е Александър I). В същата част от книгата си той за жалост показва, че не познава или поне не цитира коректно творчеството на проф. Н. Генчев, на чиято памет е посветил изследването си: на с. 156 Р. Даскалов твърди, че „някои (напр. Н. Генчев) правят уговорката, че в останалата извън пределите на новообразуваната държава област Македония Възраждането продължило до Първата световна война...“, а на цитираните от него с. 7–8 от „Българско възраждане“ Н. Генчев изброява много повече области – „Македония, Източна и Егейска Тракия, Северна Добруджа и Западните покрайнини“ – виж тук, бел. 10.

³⁹ История на България. От древността до наши дни. Учебник за 11 клас. С., Изд. „Планета 3“, 2001, с. 257.

⁴⁰ История на България за 11 клас на средните общообразователни училища. С., „Отворено общество“, 1996; С., „Планета 3“, 1999, с. 4; История на България за 11 клас на средните общообразователни училища. С., „Просвета“, 1996, с. 11.

⁴¹ История на България за 11 клас на средните общообразователни училища. С., „Просвета“, 1996, 269–460; История на България за 11 клас на средните общообразователни училища. С., Изд. „Анубис“, 1996, 252–360.

⁴² История и цивилизация..., С., „Кръгзор“, 2002, 249–350.

⁴³ История и цивилизация за 11 клас. Задължителна подготовка. В. Търново, Изд. „Слово“, 2001, 215–357.

⁴⁴ История и цивилизация 11 клас. Задължителна подготовка. С., Изд. Анубис, 2001, 217–228. В учебника за профилирана подготовка на същото издателство новата и съвременната българска история също са обединени в един раздел, но с оглед специализиращото предназначение на текстовете и стремежът да се разгледат по-големи периоди този подход в значителна степен е оправдан. – История и цивилизация 11 клас. Профилирана подготовка. С., Изд. „Анубис“, 2001, 57–80.

⁴⁵ Петков, П. Ст. Съдбата на българския възрожденски идеал. – В: Двадесетият век. Опит за равностметка. Сборник с доклади от българо-германска конференция, проведена на 3–4 март 2000 г. С., 2003, 127–138.

⁴⁶ Цветков, Пл., Н. Поппетров. Към типологията на политическото развитие на България през 30-те години. – Истор. преглед, 1990, кн. 2, 63–78.

⁴⁷ Твърде смущаващо е, че три периодизационни начала в новата и най-новата история на България по сега действащата периодизационна схема са поставени в зависимост от чужди военни окупации на България: началото на новата история е свързано с Руско-турската война (1877–1878) и последвалата я руска окупация на българските земи, неточно и неясно наричана „Временно руско управление“; началото на един от вътрешните етапи в новата българска история е свързано с края на участието на България в Първата световна война, фактически настъпил със Солунското примирие от септември 1918 г., предвиждащо чужда военна окупация на страната; началото на най-новата история на България – есента на 1944 г. – също е свързано с външна военна окупация, все едно как е представена и как се посреща в обществото. В този смисъл изглежда закономерно, макар и да е необосновано (и в конкретноисторически, и в сравнителен план), че в последния том 8 от многотомната академична История на България изложението приключва със Солунското примирие (септември 1918 г.) и нито дума не се споменава за окончателния документ, регламентиращ края на войната – Ньойския договор от 27. XI. 1919 г. – История на България. БАН. Т. 8. С., 1999, 325–328. Ако се приложи аналогичен критерий, краят на Възраждането трябва да се свързва с Одринското примирие (19/31.I.1878), а не със Санстефанския (виртуален) или с Берлинския (окончателен) мирен договор. Впрочем именно по силата на Одринското примирие за първи път Османската империя приема предстоящото създаване на Княжество България в граници, не по-малки от начертаните на Цариградската конференция на Великите сили от 1876 г. – Петков, П. Ст. Съдбата на българския възрожденски идеал..., 136–138.